

TÜRK XALQLARININ TARİXİ TƏKAMÜLÜNDƏ ƏLİFBƏ PROBLEMİ (MÜASİR GERÇƏKLİK – TARİXİ HADİSƏLƏRİN NƏTİCƏSİ KİMİ)

Pərviz Kazimi

*BDU, Kitabxanaşünaslıq kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

XX əsrin 20-ci illərində Rusiya imperiyasının dağılmış coğrafiyasında yaranan yeni quruluşda mürəkkəb proseslər baş verməyə başlayır. Bu proseslərdən biri də xalqların latın əlifbasına keçməsi idi ki, dünya elmi ədəbiyyatında bunu latinizasiya (latınlaşma) kimi də adlandırırlar. İmperiyaların dağılmasından sonra müxtəlif coğrafiyalarda baş verən proseslərdən ən az işıqlandırılan problemlərdən biri də latınlaşdırma problemidir. Müasir cəmiyyətin mədəni inkişafında mühüm rol oynamış tarixi latınlaşdırma prosesi bir qlobal kulturoloji hadisədir. Dini, milli və regional qiymətləndirmə hadisənin həqiqi mahiyyətini ifadə etmir.

Müasir dünyanın latın qrafikası ilə qlobal informasiya məkanına daxil olması insanların latın qrafikasına münasibətini yenidən gündəmə gətirdi. Bir sıra xalqlar milli əlifbanı qorumaq məqsədi ilə iki əlifbalı tədrisi təşkil edir, bəzi ölkələr milli əlifbanın konvertasiyası üzərində işləyir. Əlbəttə, rəşional düşüncə dünyanın vahid, qlobal əlifbaya keçid prosesinin dönməz olduğunu görür və qəbul edir. Bu tendensiya XXI əsrdə əgər texnoloji zərurətdən irəli gəlsə, XX əsrin 20-ci illərində ideoloji səbəblərdən gündəmə daxil olmuşdu. Xalqların kütləvi şəkildə latın qrafikasına keçməsinə mütəxəssislər 20-ci illərdə baş verən proseslə, latınlaşdırma (latinizasiya) ilə əlaqələndirirlər.

Tədqiqatçılar birmənalı cavab verə bilmir ki, bu proses türk xalqlarının vahid əlifbaya keçirilməsi idi, yaxud müsəlman xalqlarının vahid əlifbaya keçirilməsi idi? Yoxsa SSRİ-nin dünya proletariatu üçün vahid kommunikasiya vasitəsinin axtarışı idi. Tarixi sənədləri və müxtəlif yanaşmaları təhlil edərək latınlaşdırma prosesinin həqiqi mahiyyətinə cavab verməyə çalışacağıq.

1929-cu ilin 8 avqustunda SSRİ Xalq Komsisarları Sovetinin Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi “SSRİ-nin ərəb yazılı xalqlarının yeni latınlaşdırılmış əlifbası” adlı sərəncam verdi və bununla da bütün mətbuat, nəşriyyatlar və tədris müəssisələri latın əlifbasına rəşmi şəkildə keçməli oldu. 1930-cu ildən başlayaraq Rusiyanın qeyri-müsəlman xalqlarının latın əlifbasına keçməsinə başlandı.

1920-1936-cı illər arasında sovetlər birliyində mövcud olan 72 xalq-dan 50-si latın qrafikalı əlifbaya keçmişdi. Buraya ərəb əlifbası ilə yazan xalqlar, əlifbası olmayanlarla yanaşı kiril əlifbasını qəbul etmiş xalqlar da daxil idi. 1930-cu ilin sonunda Stalin slavyan xalqlarının latın əlifbasına keçirilməsi layihəsini dayandırır və artıq 1936-cı ildən başlayaraq xalqların kiril əlifbasına keçməsinə tələb edir. Bu proses 1939-cu ildə başa çatdırılır. Diqqəti cəlb edən odur ki, latınlaşmadan kənarda qalan xalqlar kiril əlifbasına keçirilməsi prosesindən də kənarda qalırlar.

Problemə tarixi yanaşma metodu ilə qiymət verərikse, mədəni təkamülün nümunəvi bir mənzərəsi qarşımıza çıxar. Eləcə də müqayisəli təhlil metodu ilə dövlətlərin və dini qurumların müxtəlif mərhələlərdə əlifbaları ümumxalq əlifbası kimi tətbiq etməsində qarşıya çıxan problemləri də müəyyənləşdirmək mümkündür.

1991-ci ildə, SSRİ dağılından sonra beş müstəqil türk dövləti, yəni Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistan quruldu. Bunların arasında Azərbaycan, Özbəkistan və Türkmənistan latın əlifbasına keçdi, Qazaxıstan və Qırğızıstanla latın əlifbasına keçid üçün müəyyən zaman təyin etdi. Rusiya Federasiyasında olan Başqırdıstan, Çuvaşstan, Tatarıstan, Yakutiya, Xakasiya, Tuva kiril əlifbasından istifadə etməyə davam etdilər. Beləliklə, Azərbaycan türk dilləri qrupunda mürəkkəb və ağır tarixi axtarışı bitirərək latın qrafikası ilə inteqrasiya yolunu seçdi və bu yol türkdilli xalqların ümumi seçimi kimi qəbul edildi.